

В. М. Диба,

канд. екон. наук, доцент,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

НЕМАТЕРІАЛЬНІ АКТИВИ ТА ЗНАННЯ: ЇХ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОБЛІК У СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ

and similar papers at core.ac.uk

provided by Institutional Repository of Vadym Hetman

об'єктів та їх рух і вплив на розвиток бізнесу.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, нематеріальні й знаннєві активи.

Рассмотрены вопросы определения активов, интеллектуальной собственности, интеллектуального капитала, интеллектуальных объектов, их движение и влияние на развитие бизнеса.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, нематериальные активы, активы знаний.

In this article are analyzed the question of determination of non-material assets, intellectual property, intellectual capital is considered, intellectual objects, their motion and influence on development of business.

Key words: intellectual capital, non-material assets, knowledge assets.

Актуальність дослідження. Нині актуалізується проблема розробки економічних підходів до знаннєвих нематеріальних активів, їх формування й особливостей обліку, оскільки такі активи визначають кінцеві результати перетворення наукових знань. Заснована на знаннях економіка не відкидає основ традиційної економіки, ототожненої з матеріальним виробництвом, однак характеризується зростанням вартості нематеріальних і, зокрема, знаннєвих активів, інтелектуального капіталу, націлених на якісно нові завдання економічного зростання. Відтак і поняття «інтелектуальний капітал» враховує ширше коло індивідуальних і колективних знань, що у бухгалтерському обліку після спеціальної процедури визнання їх економічної ефективності, одержують статус нематеріальних активів. Такі активи, не наділені матеріальною формою (невідчутні), тим не менше забезпечують еконо-

мічні вигоди як результат інтелектуальної діяльності у вигляді чистого надходження коштів, включно з підвищенням доходів або економією витрат. Захищені законом на підставі авторського, патентного права або ноу-хау нематеріальні активи набувають форми інтелектуальної власності, що за науково-технологічного поступу постійно розширюється за рахунок нематеріальних активів.

Аналіз останніх публікацій. Проблемам обліку й економічних розрахунків нематеріальних активів у складі інтелектуального капіталу, що постають однією з найскладніших ділянок унаслідок недосконалих підходів бухгалтерського обліку до таких ресурсів, якими є наукові знання, інформація, наукові й технологічні новації, цінності й знання персоналу, присвячено низку наукових праць західних економістів, серед яких Д. Андріссен, Р. Тиссен, Л. Едвінссон, Дж. Стігліц, С. Стерн, І. Нонака, Х. Такеучі та ін., й аналітичні праці вітчизняних науковців, зокрема, О. Бутнік-Сіверського, А. Колота, П. Крайнева, В. Палія, А. Чухно та ін. Метою статті є визначення нематеріальних активів у сучасній економіці та роль знань у їх еволюції, а також їх рух, облік і вплив на розвиток бізнесу.

Викладення основного матеріалу. Інтелектуальна діяльність, знання та ідеї, на основі яких створювалися нові технології як основа розвитку бізнесу та суспільства, нині постають найважливішими за значенням, відтак й інноваційна діяльність як процес перетворення знання й ідей на інновацію може розглядатися як безперервний перебіг подій, унаслідок яких інновація проходить цикл від ідеї до конкретних технології, продукту (послуги) та в практичній діяльності перетворюється на важливу складову економічного піднесення. Тобто інновацією постає кінцевий результат запровадження нового для зміни об'єкта управління й отримання економічного, соціального, екологічного, науково-технологічного або іншого ефекту, що стає можливим на основі проведення науково-дослідних робіт, здійснення інвестиційних витрат підприємств наукомістких галузей, отож, умовою і критерієм успішного розвитку країни постає наявність і забезпечення дослідних центрів й університетів, наукових підрозділів компаній і інших елементів наукової інфраструктури, що здійснюють фундаментальні пошуки і прикладні розробки у різних сферах діяльності.

Наразі, економіку високорозвинутих країн характеризує не лише рівень розвитку матеріального виробництва, але саме нематеріальні ресурси й активи, інтелектуальний капітал, їх здатність задовольняти вимоги ринкових відносин, що із застосуванням комп'ютерних технологій і телекомунікаційних засобів забезпе-

чує матеріальні передумови перетворення інформації, знань та ідей на такий виробничий ресурс, що перевершує фінансовий капітал і робочу силу й сприяє розвиткові науки і технологій, і як закономірний результат — глибокому проникненню їх у процес виробництва, що визначає піднесення ролі й значення науки, людського розуму, інформації і знань у розвитку економіки й суспільства у цілому.

Економічна діяльність підприємств, що базується на використанні інтелектуальних ресурсів, характеризується збільшенням питомої ваги інтелектуальної праці, новітніх технологій, продуктів, зростанням капіталізації підприємств за інтелектуальною складовою, тобто нематеріальними інтелектуальними активами, що не мають фізичної форми.

Розвиток високотехнологічної діяльності на основі використання нематеріальних активів, інтелектуальної власності радикально змінюють структуру суспільного виробництва на користь зростання наукоємних підприємств (компаній), цінність невідчутних активів яких багаторазово перевищує вартість їх матеріальних активів. Ставку на використання таких активів як головного фактору розвитку економіки нині зроблено у більшості країн світу. Це забезпечує скорочення у таких країнах низькоконкурентних галузей (чорної металургії, хімічної, текстильної промисловості тощо) і швидкий розвиток нових наукоємних виробництв, які під впливом наукових розробок відповідно до ринкового попиту перетворюються на потужні підприємства.

Конкуренція вимагає швидкого оновлення продуктів і послуг, реструктуризації всіх секторів економіки, здійснення яких у високорозвинутих країнах забезпечило найефективніші економічні результати разом із зміною фінансових технологій і підходів до правил оцінювання активів, зокрема, нематеріальних. Здійснені інновації у цих країнах сприяють перетворенню продуктів інтелектуальної діяльності у нематеріальні активи надзвичайно високої вартості з подальшою їх конвертацією в акціонерний і фінансовий капітал. Важливі зміни відбуваються й у структурі компаній, утворюються унікальні організаційні форми ведення бізнесу. Великі промислові корпорації замінюються структурами, заснованими на застосуванні різних, переважно невеликих за розмірами підприємств, пов'язаних діловим партнерством на основі акціонерного капіталу, коли кожний працівник є співвласником. Шлях до таких змін відомих компаній пролягав упродовж останніх десятиліть ХХ ст. через здійснення:

- 1) реструктуризації шляхом вертикальної дезінтеграції;

- 2) скорочення матеріальних активів;
- 3) значне збільшення інвестицій у нематеріальні активи, зокрема, на придбання брендів престижних марок, що не мало на меті збільшення виробничих потужностей;
- 4) збільшення інвестицій в інформаційні технології;
- 5) удосконалення патентних досліджень і здійснення патентного ліцензування;
- 6) удосконалення маркетингової діяльності за рахунок детального вивчення ринку, можливостей продажу власної продукції, визначення зацікавленості конкурентів, поліпшення відносин зі споживачами тощо.

Інтернет посилив ефект, спростив зв'язки від бізнесу до бізнесу, взаємодію з покупцями, що забезпечило можливості збільшення вартості брендів [1].

Товаром усе частіше стають права на інтелектуальну власність, які після вартісного оцінювання разом з нематеріальними активами перетворюються на основні складові майнових комплексів компаній, зайнятих розробленням і створенням нових технологій, відтак ринок інтелектуальної власності виявляється однією з найважливіших сфер економіки не лише в окремих країнах, але й світовому секторі технологій і біотехнологій. Згадаємо, що у США 80 % запатентованих винаходів використовується третіми особами завдяки патентному ліцензуванню, що дозволяє компаніям отримувати додаткові доходи, які подеколи перевищують доходи від основної діяльності.

Відтак розрив між економічно розвинутими країнами й рештою країн світу поглиблюється й остаточно набуває технологічного характеру, оскільки сучасні технології надмірно складні й дорогі, щоб їх могли навіть застосовувати відносно нерозвинуті в економічному відношенні країни, що позбавляє їх можливості ефективної діяльності й тим самим перспектив успішного розвитку. Такий розрив негативно впливає і на розвинуті країни внаслідок певного обмеження й ринків збуту складної, вартісної й високотехнологічної продукції й відповідно — на технологічний прогрес.

Насправді проблема стосується того, що зростання ефективності інформаційних технологій призвела до класичної кризи надвиробництва інформаційних послуг, обсяг яких перевершує можливості навіть глобальних ринків, що становить найістотнішу проблему структурної кризи, що охопила економіку розвинутих країн й економіку світу в цілому. Однак розширення глобальних ринків стримується не лише бідністю населення країн, що

розвиваються, але й культурними перепонами, оскільки технології пропаганди й обробки інформації, розроблені для однієї цивілізаційної парадигми, зовсім інакше сприймаються іншими або й сприймаються з принциповими спотвореннями, що гальмує розвиток ринків збуту й негативно впливає на надходження ресурсів для подальшого прогресу інформаційних технологій західних провідних країн.

Економічне піднесення провідних країн забезпечувалося із застосуванням певних моделей наукового й інноваційного розвитку: 1) орієнтація на лідерство у науці, реалізацію великомасштабних цільових проєктів, що охоплюють усі стадії науково-виробничого циклу переважно із значним науковим потенціалом в оборонному секторі (США, Великобританія, Франція); 2) орієнтація на поширення нововведень, створення сприятливого для інноваційного розвитку середовища, раціоналізацію всієї структури економіки (Німеччина, Швеція, Швейцарія); 3) стимулювання нововведень розвитком інноваційної інфраструктури, забезпечення сприйняття досягнень світового науково-технологічного прогресу, координування діяльності різних секторів у сфері науки і технологій (Японія, Південна Корея).

Так, інноваційна діяльність у США розвивається за трьома напрямками:

1. готовність наукового й допоміжного персоналу до використання інноваційних технологій;
2. котирування цінних паперів, акцій компаній, що займаються розробкою й створенням високих технологій;
3. захист інтелектуальної власності.

Держава стимулює інноваційні процеси запровадженням різних заходів: за рішенням Національного фонду США найбільш ефективні наукові центри і венчурні фонди перші 5 років повністю або частково фінансуються з федерального бюджету; найбільш ефективні й науково місткі дослідження держава фінансує повністю, якщо це пов'язано з їх складністю, високими витратами, ризиками, міжнародною конкуренцією; існує практика безоплатної видачі ліцензій на комерційне використання винаходів, запатентованих за бюджетними дослідженнями, що є власністю федерального уряду. Пряма підтримка інноваційних процесів полягає у формуванні інноваційної інфраструктури, створенні мережі центрів поширення нововведень і консультативних центрів з надання ділових послуг зайнятим інноваційною діяльністю й, отже, держава сприяє формуванню ринку інновацій й одночасно постає його агентом.

У сучасному світі знання постають головною силою, двигуном економічного зростання й конкурентоздатності як підґрунтя і головний ресурс такого руху, тобто знання й насамперед — фундаментальні як базисні щодо теорій і концепцій розвитку, розробки нових технологій, організаційних систем сучасного суспільства, людини, її взаємозв'язків із природою, можливостей збереження й очищення довкілля, моральних проблем, що пов'язані з цим, визначають людський прогрес. Відтак набув поширення термін «суспільство знань» (knowledge society) і, дійсно, не лише знання, втілені у продуктах і послугах, утверджують економіку знань, а нові принципи взаємодії у суспільстві, коли знання, креативність перетворюються на виробничий фактор і змінюють економіку, технології, людину, соціум й висувають на передній план економічного розвитку людину разом з її знаннями, людським капіталом. Отже, у сучасному світі відбуваються кардинальні зміни факторів виробництва, коли на зміну капіталу, природним ресурсам і праці приходять інформація, знання, людський потенціал, що економіках у розвинутих країн визначають ринкову вартість товарів і послуг, які складається переважно з ресурсів знань, що суттєво відрізняються від традиційних ресурсів.

За концепцією людського капіталу капіталізована вартість людини (за вкладеними коштами в її освіту, охорону здоров'я тощо) в економіці знань кардинально поступається ідеї реалізації потенціалу людини з нарощуванням її можливостей, відповідно головною метою постає створення умов і можливостей для людської творчості й максимально можливого розкриття такого потенціалу, джерелом якого є саморозвиток й духовне удосконалення особистості, хоча вартісне оцінювання потенціалу людини як виробничої сили за складовими людського капіталу залишається важливою характеристикою як окремого співробітника, так і всієї компанії, й, отже, подібні розрахунки капіталізованої вартості компанії широко застосовуються.

Знання вважають суспільним благом, що не зменшується з його використанням, навпаки — воно наділене здатністю нагромаджуватися й зростати у ціні, однак не може бути відчуженим від людини — їх носія. До того ж, прискорення динамізму економіки, зростання інформаційних обмінів сприяють збільшенню знань: знання створюють знання і перетворюються на головний каталізатор зростання валового національного продукту, суспільного багатства, нагромадження, хоча самі знання безпосередньо кількісними вимірниками оцінювати складно. Для цього використовують опосередковані показники: так, 80% ВВП розвинутих

країн складають знання, що свідчить про те, що частка продукції й послуг, вироблених у сфері високих технологій та інформації, у загальному обсязі виробництва складає саме ці 80 %. Знання вимірюються ще й ринковою вартістю технологічних, організаційних, управлінських, соціальних рішень, прийнятих на їх основі, зокрема, 80–90 % вартості сучасного автомобіля припадає на втілені у ньому знання, капіталізована вартість компанії також може у десятки разів перевищувати її балансову вартість за рахунок високої вартості інтелектуального капіталу у складі її нематеріальних активів відповідно до ринкового оцінювання такого капіталу. Отже, знання як основна рушійна сила економіки з використанням інформаційних й інтелектуальних ресурсів забезпечує підприємствам унікальні конкурентні переваги для розвитку в умовах гіперконкуренції, а розвинутим країнам, яким належать наукові розробки високих технологій, — провідну роль на світовому рівні у наукових перетвореннях й інноваційному розвитку.

До найважливіших принципів функціонування сучасної економіки знань належать інформаційно-комунікативні технології, інтеграція, мережі, їх взаємодія, партнерство, й оскільки розвиток країн упродовж усієї історії був тісно пов'язаний з еволюцією засобів і каналів комунікації, які людство постійно розвивало й удосконалювало як засоби інформаційного обміну, нині інформація перетворилася на стратегічний ресурс сучасного людства, важливий фактор економічного розвитку економіки й індустрії інформаційно-інтелектуальних продуктів, якому притаманні певні риси [2]:

1) знання у продуктах і товарах формує більшу частину створеної суспільством вартості внаслідок зростання наукової місткості товарів і послуг включно з засобами транспорту, побутової техніки, електроніки тощо;

2) на міжнародних ринках домінують інтелектуальні товари і послуги й за оцінками експертів світовий ринок інтелектуальних товарів і послуг зростає у п'ять разів швидше, ніж традиційні ринки;

3) діяльність з виробництва, передавання й використання знань набуває першорядного значення;

4) істотною рисою сучасного виробництва постає домінування працівників, зайнятих продукуванням і застосуванням знань, над індустріальними працівниками;

5) глобалізація ринку, зростання підприємств, що використовують нові технології, які полегшують вихід на нові ринки, сприяють утворенню гіперконкуренції, головними інструментами якої є орієнтація на споживача і найбільш повне врахування його потреб;

6) гіперконкуренція утверджувалася створенням новітніх товарів і послуг і суттєво скоротила цикли між їх виведенням на ринок і заміни більш якісними товарами і послугами;

7) збільшення трансакційних витрат, пов'язаних з пошуком інформації, вивченням ринку, укладанням контрактів і контролем за їх виконанням, захистом прав власності;

8) інтеграція процесів оброблення й отримання інформації забезпечила величезний соціальний, культурний і синергетичний економічний ефект.

Така високорозвинута економіка змушує усвідомити необхідність формування нових понять і методології обліку й оцінювання її активів, оскільки її основою постають нелінійні явища, фактори примножуються, а не складаються, обмін і розповсюдження знань сприяє їх примноженню, так виявляється дія синергії, що потребує інших підходів до оцінювання знань, оскільки знання наділене специфічною особливістю бути приватним товаром (продуктом), що може відчуватися і привласнюватися як звичайний товар, і разом із тим, бути суспільним благом, яке належить усім, що позначається на методології його оцінювання. Наразі методики оцінювання і вимірювання знань недосконалі, більш-менш вірогідних вимірювань кількості створеного й спожитого знання не існує, критиці піддаються використання індексу цитування, число звернень до сторінок Інтернету, досі не вироблено загальновизнаної одиниці вимірювання знання, лише щодо реєстрації та його збереження: стаття, книга, виступ, доповідь, теорія, звіт НДДКР, тема, підтема, програма, винахід, патент, кілобайт тощо, однак наразі процес уніфікації й стандартизації триває, хоча загалом ранжування знання визнається процесом нездійсненим [3].

Одним з методологічних підходів щодо дослідження інноваційних процесів економіки є концепція «розсіяного знання» Ф. Хайєка на основі тлумачення ринку як особливого інформаційного упорядкування з виявлення, використання й координації знань мільйонів незалежних однієї від одної осіб, неминучу асиметрію такої інформації й синтез конкретного знання з гранично абстрактним мінімізує конкурентний ринок, на якому згустки абстрактної інформації — ціни — дозволяють економічним агентам отримати оцінювання власних специфічних знань. На основі такого методологічного обґрунтування зроблено висновок про необхідність посилення державної відповідальності за розвиток фундаментальної науки й людського потенціалу, формування системи інституційних сигналів, що заохочують інвестування у

створення й виробництво нововведень, усунення монопольної практики й створення конкурентних умов.

За концепцією «невіддільного знання» порівняно з кодифікованим знанням, віддільним від людини, тобто яке може бути переданим іншим без особистого контакту в формі посібників, документів, підручників, Інтернет-ресурсів тощо, існує невіддільне знання у людському розумі: як персональне, так і колективне, які можна виміряти, зокрема, у ринковій економіці таким мірилом постає сам ринок.

Цим пояснюються зміни у сучасній економіці щодо стандартних підходів у ціноутворенні, зокрема, й застосування дискримінаційних цін на знаннємісткі продукти, втілені у відкриттях, винаходах, раціоналізаторських пропозиціях, творах мистецтва, інших досягненнях людської думки і праці, що вироблені в умовах «природної монополії» й доволі персоніфіковані, які опосередковуються ринковими відносинами і перетворюються на товар, об'єкт купівлі-продажу. Такий інтелектуальний (творчий) продукт, якщо він має суспільну корисність, втілює суспільну властивість бути цінним для інших. Однак, разом із тим, інтелектуальний продукт не є повною мірою товаром, оскільки на відміну від товару, що є уречевленою формою праці виробників, інтелектуальний продукт: може бути не уречевленим; із споживанням його корисність не зникає, як традиційного товару, й може нагромаджуватися; основу його вартості складають не стільки суспільно необхідні, скільки індивідуальні витрати думки (праці) і за цією ознакою інтелектуальний продукт неповторний. Разом із тим, інтелектуальний продукт (капітал) у сучасній економіці може мати товарну й нетоварну форми.

За цими аспектами вартість продуктів інтелектуальної творчої праці (інтелектуального капіталу індивіда) формує корисність цих продуктів, унаслідок чого виникає економічна категорія: вартість, створена розумовою творчою діяльністю індивіда як джерело економічного зростання суспільства, відтак інтелектуальна діяльність щодо продукування ідей як конкурентоспроможного продукту постає основою економічного зростання. Цьому сприяє ефективне поширення знань, коли із удосконаленням досягнення, що є суспільним благом і належить усьому суспільству, інформація залишається доступною всім. Утім загальноприйнятної системи ціноутворення у цій сфері не існує, оскільки економічне визначення ціни як граничної корисності стосовно інформації і знання непридатне.

Головною ж домінантою в економіці постає людина та її знання, творчі можливості, освіта, моральні й культурні цінності

й усе, що стосується визначення інтелектуального потенціалу. Такому капіталу притаманна неоднорідна полімерна структура різнорідних за видами і формами активів конкретної особистості й спільноти, ступінь агрегування, що передбачає індивідуальний, колективний й соціальний рівні. Застарівання знань як одного з основних активів людини й унаслідок цього їх можливе знецінення вимагають збільшення вкладень для удосконалення й розвитку практики західних країн, не адаптовані до сучасної трансформаційної економіки України.

Отже, державі необхідно змінити другорядне відношення до визначення вартості розумової діяльності громадян України, тобто виробити підходи до справедливого обліку й оцінювання вартості людської думки. Необхідним слід визнати негайне внесення суттєвих коректив у діючу модель економічної політики, оскільки з порушенням принципу адекватності цілей і механізмів економічної діяльності у сфері застосування знань для інноваційного розвитку вітчизняна економіка залишається інерційною, не націленою на забезпечення якісно нових завдань економічного зростання.

Література

1. Барух Л. Нематериальные активы. Управление, измерение. Отчетность. — М.: Квинто-Консалтинг, 2003. — С. 13.
2. Лукичева Л. Управление интеллектуальным капиталом. — М.: Омега-Л, 2008. — С. 36.
3. Экономика знаний: Монография / Отв. ред. В.П. Колесов. — М.: Инфра-М, 2008. — С. 37.

Статтю подано до редакції 22.09.09 р.